

Anette Ahlqvist

**”HÄNEN ARMOONSA YKSIN VOIMME
TÄÄLLÄ TURVAUTUA”**

Uskonnollinen diskurssi sota-ajan kirjeissä

Informaatioteknologian ja viestinnän tiedekunta

Kandidaatintutkielma

Joulukuu 2022

TIIVISTELMÄ

Anette Ahlqvist: ”Hänen armoonsa yksin voimme täällä turvautua”. Uskonnollinen diskurssi sota-ajan kirjeissä

Kandidaatintutkielma

Tampereen yliopisto

Kielten kandidaattiohjelma, suomen kielen opintosuunta

Joulukuu 2022

Tutkielmassa tarkastellaan uskonnollisia diskursseja erään perhekunnan sisarusten välisessä sota-ajan kirjeenvaihdossa. Tarkastelun kohteena ovat uskonnolliset diskurssit sekä niitä rakentavat kielelliset keinot. Tutkimuskysymykseni ovat seuraavat: 1) Millaisia uskonnollisia diskursseja kirjeissä esiintyy? 2) Millaisin kielellisin keinoin diskursseja luodaan?

Tutkielmassa käytetty aineisto on erään perhekunnan kolmen sisaruksen välinen kirjeenvaihto. Salme kirjoitti veljilleen Veikolle ja Urholle ja veljekset kirjoittivat Salmelle. Aineisto koostuu 44 kirjelähetyksestä, joista 32 on kirjeitä ja 12 postikortteja. Kirjelähetykset jakautuvat kirjoittajien kesken seuraavalla tavalla: Salmelta Veikolle 7, Salmelta Urholle 14, Veikolta Salmelle 11 ja Urholta Salmelle 12 kirjelähetystä. Aineisto pitää sisälleen kirjeitä talvisodan loppupuolelta helmikuulta 1940 jatkosodan päättymiseen syyskuulle 1944. Aineiston kirjeet eivät jakaudu tasaisesti jokaiselle kuukaudelle ja vuodelle, sillä esimerkiksi vuodelta 1943 ei löytynyt yhtään kirjettä. Aineiston ensimmäinen kirje on päiväykseltä 1.2.1940, jolloin Urho taisteli talvisodassa. Viimeinen kirje on päiväykseltä 4.9.1944, jolloin jatkosota päättyi tulitaukoon. Kirjeet on litteroitu alkuperäisessä kieliasussaan. Aineistoesimerkit noudattavat kirjeiden alkuperäistä kieliasua, mutta rivivälit ja tavutukset on jätetty merkitsemättä.

Tutkielman teoreettisena taustana toimii kirjetutkimus sekä uskonnollisuuden tutkimus sota-ajassa. Aineiston analyysi on toteutettu diskurssianalyysin menetelmin sekä kieliopillista perusanalyysia hyödyntäen. Tutkimusaineistoa tarkastellaan laadullisesti. Kielen ymmärretään syntyneen tilannekohtaisesti, joten analyysissa otetaan huomioon kirjeiden historiallinen sekä yhteiskunnallinen konteksti. Kirjeiden ymmärretään syntyneen dialogisessa toiminnassa kirjoittajien kesken, jolloin aineistoa tulkitaan sosiaalisessa kontekstissaan. Aineistosta on nostettu esiin uskonnollisia diskursseja, joita analysoidaan neljän pääluvun alla.

Tutkimuksen tulokset osoittavat, että uskonnollisia diskursseja nousee esiin seuraavien neljän päädiskussin myötä, joita ovat: uskonnollisuus lopputervehdyksissä, uskonnolliset fraasit, Jumalan apuun turvautuminen sekä usko omaan kansaan ja maahan. Diskursseja rakennetaan kielellisesti sekä lause- että sanatasolla. Kielellisiä keinoja ovat muun muassa käskyt ja kehotukset, puhuttelu ja sanaluokat. Tulosten mukaan uskonnollisia diskursseja esiintyy etenkin sodan kannalta kriittisinä hetkinä, jolloin henkisen avun tarve korostui.

Tutkimuksen johtopäätöksenä voidaan todeta, että uskonnollisia diskursseja esiintyy kirjoittajien kesken hieman erilaisista lähtökohdista. Diskurssien rakentumiseen ovat vaikuttaneet sota-ajan kontekstin lisäksi kirjoittajien sosiaalinen tausta, jolla tarkoitan koulutus- ja ammattitaustaa mutta myös kotikasvatusta.

Avainsanat: Sota-ajan kirjeet, kirjetutkimus, diskurssintutkimus, uskonnollisuus, talvisota, jatkosota

Tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck -ohjelmalla.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA -AINEISTO	3
2.1 Tutkimuskysymykset.....	3
2.2 Tutkimusaineisto	3
2.3 Tutkimusaineiston käsittely.....	5
3 TEOREETTINEN JA METODOLOGINEN TAUSTA	7
3.1 Sota-ajan kirjeet tutkimuksen kohteena	7
3.1.1 Kirjeet yhteydenpitovälineenä.....	7
3.1.2 Sensuuri.....	8
3.1.3 Uskonnollisuus sota-ajassa.....	9
3.1.4 Aiempi tutkimus	10
3.2 Diskurssianalyysi ja sota-ajan kirjeet	11
4 ANALYYSI JA TULOKSET	13
4.1 Uskonnollisuus lopputervehdyksissä	13
4.2 Uskonnolliset fraasit.....	15
4.3 Jumalan apuun turvautuminen	18
4.4 Usko omaan kansaan ja maahan.....	21
4.5 Koonti.....	23
5 PÄÄTÄNTÖ	25
LÄHTEET	26

1 JOHDANTO

Vuosina 1939–1945 Suomessa käytiin yhteensä kolme eri sotaa. Sotien aikana vallitsivat poikkeusolosuhteet, kun sodankäynti erotti perheet ja läheiset toisistaan. Miesten taistellessa sotarintamalla pyrittiin läheisiä ihmissuhteita pitämään yllä kirjeitse, ja kirjeenvaihdosta muodostuikin tärkeä yhteydenpidon kanava (Taskinen 2015: 13).

Tutkin kandidaatintutkielmassani, millaisia uskonnollisia diskursseja esiintyy erään perhe-kunnan sisarusten välisessä kirjeenvaihdossa vuosilta 1940–1944. Sodan keskellä arki oli poikkeuksellista, ja elämän kertaluontoisuus korostui niin sotarintamalla kuin kotirintamallakin. Uskonnon antamaan lohtuun nojaututtiin sodan julmuuksien ollessa ihmisjärjeltä tavoittamattomissa. Uskonnon merkitystä korostettiin myös sodanjohdon taholta, Mannerheimin jatkosodan alussa vuonna 1941 antamissa päiväkäskyissä, joissa kansakuntaa kehoitettiin käymään pyhää sotaa Jumalan vihollista vastaan (Tilli 2014: 40–41). Kirjeiden kontekstin valossa on kiinnostavaa pohtia, millaisissa tilanteissa uskonnon merkitys erityisesti korostuu. Tässä tutkimuksessani tarkoitukseni onkin keskittyä aineistossani esiintyvien diskurssien määrällisyyden sijaan niiden laadulliseen esiintyvyyteen, eli millaisia uskonnollisia diskursseja aineistostani löytyy, ja millaisin kielellisin keinoin niitä on rakennettu.

Kirjeaineistoni koostuu kolmen sisaruksen välisestä kirjeenvaihdosta. Salme kirjoitti veljilleen Veikolle ja Urholle rintamalle ja veljekset kotiin Salmelle. Olen rajannut aineistoni kirjeisiin vuosilta 1940–1944, sillä näiden vuosien sisään mahtuu sodan kulun kannalta monia eri vaiheita. Talvisota päättyi maaliskuussa 1940 välirauhaan, jota kesti kesään 1941 asti. Jatkosota alkoi kesäkuussa 1941 ja päättyi syksyllä 1944. Vaiherikkaat sotavuodet elämää mullistavine tapahtumineen ovat vaikuttaneet kirjoittajien mielentilaan, mikä näkyy kirjeiden sisällöissä. Tämän ajanjakson sisältä minun oli myös mahdollista löytää useampia kirjeitä samoilta kirjoittajilta, joten uskonnollisten diskurssien tarkastelu on tällöin mielekkäämpää.

Sotavuosilta säilyneet kirjeet ovat tänä päivänä arvokkaita dokumentteja historiastamme ja voivat raottaa tutkijalle sota-ajan maailmankuvaa (Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen & Vehkalahti 2011: 12). Sota-ajassa uskonnollisuutta korostettiin makrotasolla eli yhteiskunnallisella tasolla, joten on kiinnostavaa selvittää, miten uskonnollisuus on näkynyt mikrotasolla sota-ajan ihmisen maailmankuvassa.

Seuraavassa luvussa esittelen tutkimuskysymykset ja tutkimusaineistoni. Kolmannessa luvussa esittelen tutkimukseni metodologisen ja teoreettisen taustan. Neljännessä luvussa keskityn analyysiin, eli tuon esiin aineistostani löytämäni uskonnolliset diskurssit ja niitä rakentavat kielelliset

keinot. Lopuksi kokoan tutkimukseni ja vastaan tutkimuskysymyksiini, eli tiivistän tutkimukseni kannalta tärkeimmät asiat sekä esittelen mahdolliset jatkotutkimusaiheet.

2 TUTKIMUSKYSYMYKSET JA -AINEISTO

2.1 Tutkimuskysymykset

Tutkin kandidaatintutkielmassani, millaisia uskonnollisia diskursseja kirjeissä esiintyy ja millaisin kielellisin keinoin niitä luodaan. Selvitän, millaisia tehtäviä ja merkityksiä uskonnollisuudelle on annettu ja mihin kaikkiin elämän osa-alueisiin uskonto ulottuu. Tutkimuskysymykseni ovat:

1. Millaisia uskonnollisia diskursseja kirjeissä esiintyy?
2. Millaisin kielellisin keinoin diskursseja luodaan?

Analyysiluvussa tuon esiin, millaisia diskursseja aineistostani löytyy sekä miten näitä diskursseja luodaan kielellisesti. Lopuksi kokoan yhteen analyysissani esiintyvät diskurssit ja niitä rakentavat kielelliset keinot sekä selvitän, miten diskurssien esiintyvyys jakautuu kirjoittajien kesken.

2.2 Tutkimusaineisto

Tutkimusaineistoni koostuu kahden veljeksien, Urhon ja Veikon, sotarintamalta kirjoittamista kirjeistä kotona odottavalle sisarelle Salmelle sekä Salmen kirjoittamista kirjeistä veljeksille rintamalle. Kirjeet ovat vuoden 1940 helmikuulta vuoden 1944 syyskuulle. Sotatapahtumien kannalta tämän ajanjakson sisään mahtuu talvisodan päättyminen, välirauhan aika sekä jatkosota. Talvisota päättyi maaliskuussa 1940, josta alkoi välirauha. Välirauha päättyi kesäkuussa 1941 jatkosotaan, joka kesti syksyyn 1944 asti.

Kirjeaineistoni pitää sisällään 44 kirjelähetystä, joista 32 on kirjeitä ja 12 postikortteja. Kirjelähetykset jakautuvat kirjoittajien kesken taulukon osoittamalla tavalla:

	Veikolle	Urholle	Salmelle	
Salmelta	7	14	0	21
Veikolta	0	0	11	11
Urholta	0	0	12	12

Huomion arvoista on, että Salmen kirjoittamia kirjeitä on olemassa eniten, mikä on poikkeuksellista, sillä rintamaolosuhteissa kirjeiden säilyttäminen ei välttämättä ole ollut helppoa. Urhon ja Veikon kirjeitä on säilynyt huomattavasti vähemmän tai sitten niitä ei ole ollut olemassakaan enempää.

Aineistoni ensimmäinen kirje on päivätty 1.2.1940 ja viimeinen 4.9.1944. Kirjeitä ei ole olemassa tasaisesti ajanjakson sisällä, sillä esimerkiksi vuodelta 1940 ei löytynyt yhtään Veikon kirjoittamaa kirjettä. Tämä johtuu siitä, että hänet kotiutettiin talvisodasta joulukuussa 1939. Lukuun ottamatta muutamaa Salmen ja Urhon välistä kirjettä helmi-maaliskuulta 1940 ei kyseiseltä vuodelta ole olemassa enempää kirjeitä, sillä talvisodan jälkeen alkoi välirauha, jolloin veljekset olivat kotiutettuina sodasta. Seuraavat kirjeet ovat jatkosodan ajalta vuodelta 1941. Vuodelta 1943 ei löytynyt yhtään sisarusten välistä kirjettä. Tämä voi johtua siitä, että sotilaspastori Veikko määrättiin elokuussa 1943 Turun tuomiokapitulun käyttöön, jolloin hän ei taistellut lainkaan rintamalla. Urho toimi vuonna 1943 koulutusupseerina Hyvinkäällä, jolloin tarvetta kirjoittaa kotiväelle ei mahdollisesti ollut. Kirjeenvaihtoa on olemassa myös rajaamani aineiston ulkopuolelta, sillä sisarukset kirjoittelivat paljon myös puolisoehdokkailleen ja muille tutuilleen. Tämä selittäisi myös, miksi kirjeenvaihtoa ei löytynyt tasaisesti jokaiselta kuukaudelta tai vuodelta. On myös mahdollista, että kaikkia kirjeitä ei ole talletettu tai osa kirjeistä on hävinnyt tai hävitetty. Kirjoittamattomuuteen ovat vaikuttaneet varmasti myös kirjoitusolosuhteet, kuten kiire, jolloin aikaa kirjoittamiselle ei ole jäänyt.

Kiireen vaikutusta on havaittavissa eräissä aineistoni kirjeissä. Esimerkin 1 kirjeessä Salme ei ole ehtinyt kirjoittaa Urholle kiireen vuoksi. Hän toteaa ymmärtävänsä Urhoa, että tämä odottaa kotoa kirjelähetyksiä, mutta vetoaa sitten Urhoa ymmärtämään myös häntä ilmaisulla, *ymmärrät kait minua*. Tämän jälkeen hän toteaa, että *tietysti* aikaa on sen verran, että ehtii kirjeen kirjoittamaan. Adverbilla *tietysti* hän ilmaisee Urholle, että odotetusti hän ehtii kirjoittaa. Esimerkin 2 kirje on päivätty heti seuraavana päivänä, jolloin Salme kirjoittaa, ettei ehdi *nytkään paljon tiedottaa, kun aina on kiire*. Jatkosodan aikana Salme piti huolta kotitilasta veljesten ollessa rintamalla, jolloin työt veivät häneltä ymmärrettävästi paljon aikaa.

- (1) Ymmärrän, että sydän syrjälläsi odotat tietoja ja paketteja. **Mutta ymmärrät kait minua. Kiireen panen aina syyksi.** Tietysti sitä aikaa senverran on, että juuri kirjeen saisi kokoon. (Salmelta Urholle 16.11.1941)
- (2) En ehdi nytkään paljon tiedottaa, kun **aina on kiire**. (Salmelta Urholle 17.11.1941)

Kiireestä huolimatta kirjeitä on kirjoitettu eniten kesällä ja syksyllä 1941 jatkosodan hyökkäysvaiheen aikaan, jolloin veljekset taistelivat rintamalla. Kriittisellä hetkellä säännöllisen yhteydenpidon tarve korostui, kun kotirintamalla haluttiin tietää, miten sotarintamalla voidaan ja pärjätään.

Kirjeitä ovat siis kirjoittaneet kolme sisarusta.¹ Veljeksistä vanhempi, Veikko, syntyi vuonna 1911. Hän oli koulutukseltaan teologisen tiedekunnan käynyt ja vuonna 1937 pappisvihkimyksen saanut pappi. Veikko aloitti palveluksensa talvisodassa 28-vuotiaana 14.10.1939 toimien sotilaspastorina ensin Kotkassa, mutta myöhemmin myös muualla. Veikon palvelus sodassa loppui marraskuun lopussa 1944. Sotilasarvoltaan hän oli ensin luutnantti, mutta myöhemmin hänet ylennettiin yliluutnantiksi. Sotien jälkeen hän avioitui ja sai vaimonsa kanssa neljä lasta. Hän toimitti työuransa kirkkoherran apulaisena ja lopulta kirkkoherrana. Veikko kuoli vuonna 1975.

Veljeksistä nuorempi, Urho, syntyi vuonna 1920. Talvisodan alussa hän toimi siltavartiossa kotipaikkakunnallaan, mutta ilmoittautui vuoden 1940 alussa vapaaehtoisena varusmiespalvelukseen, josta hänet määrättiin suoraan rintamalle. Palvelusaikaa kesti lokakuun 1944 lopulle asti. Sotilasarvoltaan hän oli vänrikki, mutta sotien jälkeen hänet ylennettiin luutnantiksi. Koulutustaustaltaan Urho oli ylioppilas, ja vuonna 1939 hän kirjautui Helsingin yliopiston oikeustieteelliseen tiedekuntaan. Opiskelutaival loppui kuitenkin lyhyeen talvisodan alkaessa. Sotien jälkeen Urho jatkoi perheen kotitilaa ensin yhdessä sisarensa Salmen kanssa, mutta myöhemmin vaimonsa kanssa, jonka kanssa sai myös kaksi poikaa. Tilan jatkamiseen hän haki tietotaitoa maa- ja metsätaloustieteellisestä tiedekunnasta, mutta jätti opiskelut kuitenkin lopulta kesken käytännön työn viedessä mennessään. Urho kuoli vuonna 1990.

Salme syntyi vuonna 1909 ja kuoli vuonna 2000. Hän hoiti sotavuosien aikana perheen kotitilaa veljesten taistellessa rintamalla. Ylioppilaaksi valmistumisen jälkeen hän opiskeli kotitalousopettajaksi. Hän eli elämänsä naimattomana.

2.3 Tutkimusaineiston käsittely

Olen saanut kirjeet tutkimuskäyttöni syksyllä 2022 sekä suullisen luvan käyttää kirjeaineistoa tutkimuksessani kirjeiden kirjoittajien omaiselta, Urhon pojalta, joka on myös sukulaiseni. Kirjeet ovat säilytyksessä kirjeiden kirjoittajien omaisilla, joten olen kuvannut kirjeet ja litteroinut ne. Kirjeistä nostamani aineistoesimerkit noudattavat kieliasltaan kirjeiden alkuperäistä kieliä, mutta rivivälit ja tavutukset olen jättänyt merkitsemättä. Joissakin esimerkeissä olen jättänyt osan kirjeen sisällöstä pois, jolloin käytän merkintää [- -]. Kirjeiden yksilöimiseksi olen kirjoittanut aineistoesimerkkien perään sekä päiväyksen että kirjoittajan etunimen ja kenelle kirje on osoitettu, sillä kirjeitä ovat kirjoittaneet kolme eri henkilöä.

---

¹ Kirjoittajien taustatiedot saatu sähköpostitse kirjoittajien omaiselta Ilkka Hirvilahdelta 1.11.2022.

Kirjeet ovat yksityisten ihmisten kirjoittamia ja voivat pitää sisällään hyvinkin avoimia ja in-
tiimejä tunneilmaisuja, jotka korostuivat sodan aiheuttamassa poikkeustilassa (Pehkonen 2015: 64).
Koska kirjeet ovat henkilökohtaisia, tutkijaa ohjaa kirjetutkimuksessa tietyt tutkimuseettiset valinnat.
Kirjeiden kirjoittajia ei ole tarkoitus käyttää hyväksi tai loukata. Tutkimuseettisistä näkökulmista
tyypillistä on anonymisoida kirjeiden kirjoittajat eli muuttaa heidän nimensä. Oikeita nimiä voi käyt-
tää, jos tähän on saanut luvan kirjoittajilta tai kirjeenvaihdon omistajilta, tai kun kirjeiden kirjoitta-
misesta on kulunut riittävästi aikaa. (Pehkonen 2015: 70.) Olen saanut omaisilta luvan käyttää tutki-
muksessani kirjeiden kirjoittajien oikeita etunimiä. Kirjeissä esiintyvien muiden henkilöiden nimet
olen kuitenkin varmuuden vuoksi pseudonymisoinut.

Kirjetutkimuksessa kirjeiden lukija tekee sisällöistä omat tulkintansa, joten yksiselitteisiä tul-
kintoja ei ole mahdollista tehdä. On huomioitava, että kirjeitä ovat kirjoittaneet yksityiset henkilöt
heidän omasta yksilöllisestä perspektiivistään, joten laajoja tai yksityiskohtaisia tulkintoja esimer-
kiksi sodan tapahtumista on vaikea muodostaa (Taskinen 2015: 28). Teen tutkielmassani kirjeiden
sisällöistä omat tulkintani, joita perustelen sodan aikaisen yhteiskunnallisen ja historiallisen konteks-
tin sekä kirjoittajista saamieni taustatietojen valossa.

3 TEOREETTINEN JA METODOLOGINEN TAUSTA

Seuraavaksi esittelen tutkimukseni teoreettista ja metodologista taustaa omissa alaluvuissaan. Ensin esittelen sota-ajan kirjetutkimuksen kannalta oleellisen teoreettisen taustan, eli miksi kirjeitä on kirjoitettu ja kuinka paljon sekä kirjetutkimuksen kannalta tärkeän käsitteen, sensuurin. Sensuurin vaikutus kirjeiden sisältöihin on otettava huomioon tutkimusta tehdessä. Esittelen myös tutkimukseni kannalta oleellisen aiheen eli uskonnollisuuden sota-ajassa, sillä tutkimukseni käsittelee kirjeissä esiintyviä uskonnollisia diskursseja. Uskonnollisuuden ilmenemistä kirjeissä on helpompi tulkita, kun ymmärtää, miten se on ilmiönä vaikuttanut ajankuvassa sekä mikro- että makrotasolla. Sivuan myös uskonnollisuudesta tehtyä aiempaa sota-ajan kirjetutkimusta. Lopuksi esittelen tutkimukseni metodologisen taustan eli diskurssintutkimuksen sekä tuon esiin, miten hyödynnän kyseistä menetelmää omassa tutkimuksessani.

3.1 Sota-ajan kirjeet tutkimuksen kohteena

3.1.1 Kirjeet yhteydenpitovälineenä

Kirjeiden kirjoittaminen on dialogista toimintaa, johon vaikuttaa kirjoittajien kesken rakentuvan tekstin lisäksi olennaisesti senhetkinen tilanne tai ympäristö eli konteksti. Sodan keskellä konteksti oli poikkeuksellinen ja siksi kirjeenvaihdon kommunikaatiota on tärkeä suhteuttaa osaksi tilannetta, jossa keskustelua käydään. Kirjeiden tarkempi tarkastelu vaatii ymmärrystä ja perehtymistä kirjeiden ympärillä olevaan historialliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen kontekstiin. (Hagelstam 2011: 302–304.)

Sodan seurauksena perheiden ja yhteisöjen fyysiset yhteydet katkesivat, joten kirjeistä tuli tärkeä keino pitää säännöllistä yhteyttä kotirintaman ja sotarintaman välillä. Yhteydenpidosta vastasi kenttäposti, joka kuljetti suurimman osan lähetyksistä ilmaiseksi. (Taskinen 2015: 13.) Talvi- ja jatkosodan aikana kirjeitä kirjoitettiin hyvin paljon, ja kenttäposti toimittikin arviolta 1,3 miljardia postilähetystä jatkosodan aikana. Kirjeiden kirjoittamista helpotti se, että rintama ja kotirintama olivat maantieteelliseltä etäisyydeltään melko lähellä toisiaan, joten posti rintamien välillä kulki hyvin. Ihmisiä kannustettiin pitämään yhteyttä toisiinsa, ja siksi kirjeistä muodostui tärkeä yhteydenpitoväline. Kirjoittamisesta tuli ikään kuin jokaisen kansalaisen velvollisuus. (Hagelstam 2011: 304–306.)

Kirjeitä kirjoitettiin ensisijaisesti läheisten ihmissuhteiden ylläpitämiseksi. Keskustelunaiheita tärkeämmäksi muodostui säännöllinen yhteydenpito, joka korvasi siviilielämän kommunikaatiota.

tiota. Kirje symbolisoi normaalin elämän jatkumista ja raadollisimmillaan sotilaan hengissäoloa. Kirjoittamisesta tuli osa arkea, joten kirjeiden sisällöt ja aiheet olivat usein myös arkisia. Kirjeitse sotilas saattoi myös ohjeistaa kotiväkeä muun muassa maatilán töissä, joita perinteisesti juuri miehet olivat tottuneet tekemään. (Taskinen 2015: 17–18.)

3.1.2 Sensuuri

Sotien aikana postin kulkemisesta koti- ja sotarintaman välillä huolehti kenttäposti eli puolustusvoimissa toimiva postinkuljetusjärjestelmä, joka perustettiin tavallisen postin rinnalle. Kenttäpostijärjestelmän yhteyteen perustettiin myös sensuuritoimisto, jonka tarkoituksena oli valvoa kirjoittamista ja havaita ja poistaa kirjeistä kaikki kielletyt salassa pidettävät asiat. (Metsberg 2015: 30.) Käytännössä kiellettyjen asioiden poistatus tapahtui joko pidättämällä kokonaiset kirjeet, pyyhkimällä kohdat yli tai leikkaamalla ne kokonaan pois (Metsberg 2015: 41).

Vuonna 1941 julkaistiin *Kenttäpostioapas (joukkoja varten)*, joka sisälsi sotilaille ohjeistukset siitä, mitä asioita ei saanut kirjoittaa. Näitä olivat muun muassa yksityiskohtaiset sotilaalliset tiedot, kuten joukko-osastojen kunto ja vahvuus sekä sijaintitiedot. (Hagelstam 2011: 307–308.) Sijaintipaikka jätettiin usein kertomatta tai paikannimen tilalle kirjoitettiin esimerkiksi ilmaisu *täällä jossain* tai *Kannaksella*. Tämänkaltaisia paikkamerkintöjä löytyy myös omasta aineistostani, kuten käy ilmi Urhon kirjeestä, jossa hän kuvaa sijaintiaan ilmaisuilla *Terveiset täältä jostakin* (esimerkki 3). Sijaintitietojen paljastamisesta tuli kielloista huolimatta yleistä, sillä elämä oli jatkuvaa epävarmuutta, joten tietojen jakaminen läheisille koettiin tärkeäksi. (Metsberg 2015: 40.)

(3) **Terveiset täältä jostakin** läheltä entistä rajaa. (Urho Salmelle 1.4.1941)

Metsbergin (2015: 40) mukaan sijaintitietojen lisäksi kirjeissä esiintyi yksityiskohtaisia taistelukupauksia. Kenttäpostioppaan ohjeistuksiin peilaten, olisi Urhon eräässä kirjeessä esiintyvä taistelutapahtumien kuvaus, jossa hän tuo esiin joukko-osastonsa miestappiot, voitu mahdollisesti katsoa sensuurin vastaiseksi (esimerkki 4). Urhon kuvaus miestappioiden vähäisestä määrästä kuvastaa tietynlaista ihmettä omien joukkojen taistelukyvykkyydestä. Samaan aikaan se toimii huolta lieventävänä viestinä kotiin, että rintamalla on kaikki hyvin ja suurimmilta miestappioilta on vältytty. Tällöin voidaan puhua itesesensuurista, kun kirjoittaja pyrki huomioimaan vastaanottajan reaktiot. Tästä syystä esimerkiksi kuolemaan liittyneistä yksityiskohdista ei useinkaan haluttu kirjoittaa. (Metsberg 2015: 40–41.)

- (4) Olemme olleet nyt muutaman päivän eri paikassa kuin alkuaan ja olemmekin olleet nyt enemmän toiminnassa kuin aikaisemmin, toissa yönäkin ammuimme yhtämittaa klo 1.50-5.00 yöllä. Takaisinkin on tullut jonkinverran, **kaksi miestä on tähän asti vasta kaatunut koko patterista**. (Urholta Salmelle 13.8.1941)

Sensuurin olemassaolo tiedostettiin, mutta toisinaan kielletyistä asioista kirjoitettiin sensuurista huolimatta. Kiireisellä hetkellä sensuurin ohjeet ja seuraukset saattoivat yksinkertaisesti unohtua tai niistä ei välitetty. Sensuuria voitiin yrittää kiertää myös esimerkiksi lähettämällä kirje kotirintamalle lomalle lähtevän sotilaan matkassa. (Metsberg 2015: 42–43.) Sensuurin vaikutus ei kuitenkaan ulottunut läheskään jokaiseen kirjeeseen, vaan sitä harjoitettiin pistokokein, minkä vuoksi tarkastuksen mahdollisuus oli pieni (Hagelstam & Taskinen 2015: 52). Kirjeaineistoni kirjeissä sensuurin vaikutus näkyy lähinnä sensuurileimoina kirjekuorissa, mutta yliviivattuja tai poisleikattuja kohtia kirjeistä ei ole löydettävissä.

Sotilaille tiedotettiin Päämajan käskylehden välityksellä, että kirjeissä tulee noudattaa asiallisuutta eikä niissä tule ruikuttaa esimerkiksi rintaman oloista. Mielialojen tarkkailusta tulikin jatkosodan aikana tärkeä osa postisensuuritoimintaa. Lehdissä kehoitettiin myös kotirintamalla olevia ihmisiä kirjoittamaan iloisia ja reippaita kirjeitä, jotka pitäisivät miesten taistelutahdon ja mielialan korkealla. (Hagelstam 2011: 305–308.)

3.1.3 Uskonnollisuus sota-ajassa

Uskonto voidaan liittää vahvasti sota-aikaan, erityisesti jatkosotaan, Mannerheimin kesäkuun lopulla ja heinäkuun alulla 1941 antamien päiväkäskyjen kautta, joissa hän kehotti suomalaisia Jumalan oikeuttamaan pyhään sotaan ja ristiretkelle hänen vihollisiaan vastaan. Ristiretkellä viitattiin oikeutettuun taisteluun vääräuskoisten karkottamiseksi pyhältä maalta, Karjalasta. (Tilli 2014: 39–41.)

Jatkosodan aikana kirkollista toimintaa järjestettiin uudestaan, ja vuoden 1941 loppuun mennessä palveluksessa oli noin 500 sotilaspappia, joista valtaosa oli luterilaisia. Pappien tehtäviin kuuluivat esimerkiksi sielunhoito ja saarna, joiden katsottiin olevan tärkeitä sekä kotirintaman että sotarintamalla taistelevien joukkojen moraalin kannalta. Lisäksi pappien tehtäviin kuuluivat muun muassa kristillinen opetus sekä sananjulistus. (Tilli 2014: 23–25.)

Enemmistölle sotilaspapeista jatkosota näyttäytyi ristiretkenä ja pyhänä sotana, jota suomalaiset soturit kävivät Jumalan tahdosta sekä ylipäällikkö Mannerheimin kutsumina. Suomalaisista sotilaista suurin osa kuului kirkkoon ja oli saanut kristillisen kasvatuksen. Sotilaspsykologian ollessa olematonta, pappien ja sotilaiden välisten sielunhoidollisten keskustelujen merkitys korostui. Pappeja kunnioitettiin ja heidän lohtuaan arvostettiin, kun he jakoivat rintamamiesten kanssa niin arjen ilot

kuin kärsimyksetkin. Myös kaatuneiden huoltoon liittyneiden tehtävien hoidosta papit saivat kiitoksensa. (Tilli 2014: 266–267.)

Uskonto näkyi myös tavallisen kansan elämässä. 1940-luvulla suomalaisista 96 prosenttia kuului evankelisluterilaiseen kirkkoon, ja kristilliset vaikutteet näkyivät sekä koulu- että kotikasvatuksessa (Kivimäki 2013: 209). Aineistoni kirjeiden kirjoittajat olivat uskonnolliselta taustaltaan kristinuskoon kasvaneita luterilaisen kirkon jäseniä. Taustatietona kerrottakoon, että etenkin sisarusten äiti oli hyvin uskonnollinen ihminen, joten myös kotikasvatus oli uskonnollista.

Männistön ja Kivimäen (2016: 9–10) mukaan moni halusi vaikeissa olosuhteissa tuntea, että elämässä oli pysyviä merkityksiä, kuten tulevaisuudenuskoa tai toivoa siitä, ettei kuoleman kohdattessa menetys ollut turha. Sota-ajan ihmisille tunteiden käsittely ei ollut tyypillistä tai se, että suruun olisi haettu apua esimerkiksi psykologilta. Siksi uskonnosta muodostui monelle keskeinen tapa antaa sodan menetyksille merkitys. (Männistö & Kivimäki 2016: 9.) Epävarmuuden keskellä tarve pitää elämä hallinnassa näkyi itsensä ja läheisten puolesta rukoilemisen muodossa: rukoilu toi tunteen siitä, että ihmiskohtaloihin saattoi vaikuttaa jollain tapaa itse, vaikka lopulta ne olivatkin suuremman voiman käsissä (Kivimäki 2016: 101–102).

Selvitän, miten uskonnollisuus näkyy aineistoni kirjeissä. Aineisto tarjoaa uskonnollisuuden tutkimiseen kaksi eri lähtöasetelmaa, sillä Salmen ja Urhon kirjeet edustavat ”tavallisen kansan” kirjeitä, kun taas Veikko oli ammatiltaan pappi ja toimi palvelusvuosinaan sotilaspastorina. Hänen kirjeissään uskonnollisuus on siis ammattitaustan valossa perusteltua.

3.1.4 Aiempi tutkimus

Aiempaa kielitieteellistä tutkimusta uskonnollisuudesta sota-ajan kirjeenvaihdossa edustaa muun muassa Marja Riitta-Mikkolan (2017) tutkimusartikkeli ”Koti, uskonto ja isänmaa. Sodanjohdon eetos sotilaiden ja kotirintaman kirjeissä”. Artikkelin on osa yliopistonlehtori Liisa Mustanojan (2017) toimittamaa, opiskelijoiden tutkimuksista koostuvaa artikkelikokoelmaa *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Artikkelissaan Mikkola käsittelee koti, uskonto ja isänmaa -teemaa neljän sotilaan kirjeenvaihdossa, miten sotilaat kirjoittivat näistä tunteistaan kotiin, ja miten kotiväki kirjoitti näistä asioista rintamalle. Mikkolan tutkimuksen tulosten mukaan uskonnollisia tunteita esiintyi kotirintaman kirjeissä enemmän esimerkiksi rohkaisun ja henkisen avun muodossa, mutta yleisesti uskonnollisuutta esiintyi kuitenkin vähän. Mikkolan artikkeli käsittelee näin ollen samanlaisia teemoja kuin oma tutkimukseni.

Historian tutkimusalalta on julkaistu kokoomateos *Kirjeitä sodasta* (Tikka, Taskinen & Nevala-Nurmi toim. 2015). Kokoomateoksen jälkeen on sittemmin tehty väitöskirjoja, tutkimusartikkeleita ja pro gradu -tutkielmia. Taskinen (2021) on tutkinut väitöskirjassaan suomalaisten sotilaiden kirjeenvaihtoa ja ihmissuhteiden ylläpitoa. Pro gradu -tutkielmia ovat tehneet esimerkiksi Metsberg (2012), joka on tutkinut jatkosodan arkea kahden perheen kirjeissä. Metsbergin tutkimus sivuaa myös uskonnollisuutta, jota esiintyi hänen tutkimustulostensa mukaan perheiden kirjeenvaihdossa jonkin verran, erityisesti epävarmuuden ja pelon hetkillä.

Yleisesti ottaen kielitieteellistä kirjetutkimusta on tehty vielä varsin vähän. Tampereen yliopistossa sota-ajan kirjeenvaihdosta on tehty yhdeksän lingvististä pro gradu -tutkielmaa, joista osassa on käytetty diskurssintutkimuksellista otetta. Oma tutkimukseni täydentää tätä diskurssintutkimusten joukkoa. Silén (2019) on tutkinut uskollisuuden ja mustasukkaisuuden diskursseja jatkosodan kirjeenvaihdossa. Pajunen (2019) on tutkinut äidin negatiivisten tunteiden diskursssia ja Mikkola (2019) sensuurin määräysten uhmaamisen diskursseja ja niiden moniäänisyyttä Lauri Viidan sotarin-tamalta lähettämistä kirjeistä. Tuoreimpana opinnäytteenä on Kivisen (2020) tutkielma, jossa hän on tutkinut kirjeenvaihtoa ja kirjoittamista koskevia diskursseja.

3.2 Diskurssianalyysi ja sota-ajan kirjeet

Diskurssintutkimuksen peruslähtökohtana on, että kieli nähdään sosiaalisena toimintana, joka on aina tilanteista eli sidoksissa tiettyyn tilanteeseen ja aikaan eli kontekstiinsa. Kielenkäytön sosiaalinen tilanne ohjaa sitä, miten kieltä käytetään tilanteen, ajan ja paikan mukaan. Tutkijaa kiinnostaa siis kielenkäytön lisäksi se, miten kieltä käytetään kielenkäyttötilanteissa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: luku 1.) Tähän peruslähtökohtaan perustan myös tutkimuskysymyksistäni ensimmäisen: millaisia uskonnollisia diskursseja kirjeissä esiintyy?

Diskurssintutkimus on monitieteistä, sillä se nojaa sosiaalisen konstruktivismin teoreettiseen viitekehykseen, joka yhdistää eri tutkimussuuntia. Koska diskurssintutkimus on monitieteistä, on myös diskurssin käsite monimerkityksinen ja sen määrittely riippuu paljon tieteenalasta. Kielitieteessä diskurssin käsite määritellään lausetta laajemmaksi kielenkäytöksi sen sosiaalisessa kontekstissaan. Tähän määritelmään nojaan myös tässä tutkimuksessani. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 29.)

Diskurssintutkimuksen peruslähtökohtana on siis, että kieli rakentaa sosiaalista todellisuutta eli tuottaa merkityksiä eri tavoin eri tilanteissa eli konteksteissa. Merkitys nähdään kontekstisidonnaisena eli se, mitä kielellä tehdään, vaihtelee kontekstin mukaan. Kontekstin avulla kielenkäyttöä

voidaan analysoida, tulkita ja selittää. Kielenkäyttö ei ole satunnaista vaan merkitykset syntyvät kielen järjestelmän ja kontekstin yhteisvaikutuksesta. Merkityksiä ei voi siis ymmärtää ilman kontekstia. Kontekstilla voidaan tarkoittaa esimerkiksi asiayhteyttä, vuorovaikutustilannetta, toimintaympäristöä tai yhteiskunnallista tilaa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 38–40.) Diskurssintutkimuksessa konteksti ymmärretään tyypillisesti sosiokulttuurisena kontekstina eli sosiaalisena, kulttuurisena ja yhteiskunnallisena toimintaympäristönä, joka sisältää kielenkäyttöä ympäröivän kulttuurisen, historiallisen ja sosiaalisen tilanteen ja käytänteet (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 50). Tutkimukseni tapauksessa konteksti on sekä historiallinen että yhteiskunnallinen eli toinen maailmansota. Kirjeiden kirjoitushetkellä vallitsivat siis sota-ajan aiheuttamat poikkeusolosuhteet, joiden vuoksi kielenkäytön käytän-teiksi voi katsoa kirjeenvaihdon, jonka avulla pidettiin yllä ihmissuhteita.

Kielenkäyttöön liittyy olennaisesti kielelliset valinnat, joiden kautta kieltä voi käyttää monella tapaa. Konteksti säätelee kielenkäyttöä, joten kielenkäyttäjät valitsevat sanojen, sävyjen ja rakenteiden joukosta ne, mitä haluavat missäkin tilanteessa käyttää ja mitä pitävät tilanteeseen nähden tarpeellisina ja sopivina. Sanat ja ilmaukset eivät kuitenkaan itsessään kannata merkityksiä, vaan merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa. (Pietikäinen & Mäntynen 2019: 94–95.) Tähän lähtökohtaan perustan myös tutkimuskysymyksistäni toisen: millaisin kielellisin keinoin diskursseja luodaan? Kirjoittajat tekevät kielenkäyttöänsä ohjaavia valintoja esimerkiksi sanatasolla, pohtiessaan käyttävätkö esimerkiksi imperatiivia vai eivät. Koska merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa, on kiinnostavaa pohtia, puhutteleeko esimerkiksi Salme nuorempaa veljeään Urhoa eri tavalla kuin vanhempaa veljeään Veikkoa. Tästä lisää luvussa 4.1.

Käytän kirjeaineistoni analyysissä diskurssinanalyysia laadullisena tutkimusmenetelmänä, jonka puitteissa tulkitsen kielen luomia merkityksiä. Tavoitteeni on selvittää, millaisia uskonnollisia diskursseja aineistossani esiintyy ja miten niitä on luotu. Ymmärrän diskurssien syntyvän dialogisessa toiminnassa kirjoittajien kesken, mutta myös suhteessa ajan historialliseen, yhteiskunnalliseen ja kulttuuriseen kontekstiinsa.

4 ANALYYSI JA TULOKSET

Kirjeitä yhdistää vahva hengellisyys, joka viestii perheen uskonnollisuudesta. Uskonnollisuus ei näy ainoastaan papin virassa toimineen Veikon kirjeissä vaan myös muiden sisarusten kirjeissä, sillä esimerkiksi Salmen jokainen kirje sisältää ainakin yhden viittauksen korkeampaan voimaan. Urhon kirjeissä uskonnollisuutta esiintyy uskona ja luottamuksena omaa isänmaata kohtaan, mikä viestii siitä, että hän oli omaksunut sodanjohdon retoriikkaa pyhästä sodasta sekä Suur-Suomen luomisesta. Havaintojen pohjalta aineistosta nousee esiin neljä päädiskurssia: uskonnollisuus lopputervehdyksissä, uskonnolliset fraasit, jumalan apuun turvautuminen sekä usko omaan kansaan ja maahan. Analysoin jaottelemani diskursseja ja niitä luovia kielellisiä keinoja omissa luvuissaan. Luvussa 4.6 kokoa analyysin yhteen ja tuon esiin diskurssit sekä niistä nousseet havainnot ja ilmiöt.

4.1 Uskonnollisuus lopputervehdyksissä

Kirjeaineistossani esiintyy runsaasti uskonnollista diskurssia, erityisesti lopputervehdyksissä. Uskonnolliset lopputervehdykset eivät vielä välttämättä kerro kirjoittajien uskonnollisesta vakaumuksesta, mutta sanoilla on varmasti ollut heille jokin syvempi merkitys. Kotirintamalla omaiset eivät voineet tehdä paljoakaan sotarintamalla taistelleiden hyväksi, mutta he saattoivat rukoilla heidän puolestaan. (ks. Metsberg 2012.)

Sotilaspastorina toiminut Veikko päättää lähes jokaisen kirjeensä esimerkin 5 kaltaisiin uskonnollisiin toivotuksiin. Toivotukset ovat pääasiassa direktiivejä eli ohjailevia lausumia, joilla käsketään tai kehoitetaan puhuteltavaa toimimaan tietyllä tavalla (VISK §1645). Imperatiivilla *jääkäämme* hän kehottaa itsensä mukaan lukien myös muita jäämään *Jeesuksen armon turviin*. Kehotuksen kohdistumista ikään kuin kaikille kansalaisille, eikä vain kirjeen vastaanottajalle tukee Veikon asema sotilaspastorina.

(5) Jeesuksen armon turviin **jääkäämme**. (Veikolta Salmelle 23.6.1941)

(6) **Toivon nyt teille kaikille hiljaista paaston aikaa** vapahtajamme vaivojen katselemisessa. Paastoajan jälkeen tulee pääsiäinen. **Toivomme sitä myös kärsivälle kansallemme**. (Veikolta Salmelle 12.3.1942)

Esimerkissä 6 Veikko osoittaa kotona oleville toivomuksensa hiljaisesta paaston ajasta yksikön 1. persoonassa *Toivon nyt teille kaikille*. Myöhemmin sama toivomus on esitetty monikon 1. persoonassa *Toivomme sitä myös kärsivälle kansallemme*, ja toivomus on jälleen kohdistettu koskemaan koko Suomen kansaa. Kristittyjen vuoden suurimman juhlapyhän muistaminen ja siitä muistuttami-

nen sodan poikkeusoloissa, jolloin tulevaisuus oli kaikille yhtä epävarmaa, viestii Veikon vakaumuksesta uskosta. Kuvaus kärsivästä kansasta kuvastaa Veikon mielentilaa Suomen sen hetkisestä tilanteesta. Toivomuksen keskeinen ajatus on, että Suomen kansa saisi viettää vielä seuraavankin pääsiäisen.

Veikon tapaan myös Salmen jokainen kirjelähetys päättyy esimerkkien 7 ja 8 kaltaisiin uskonnollisiin toivotuksiin. Toivotukset alkavat toistuvasti imperatiivilla *jää*, jolla Salme käskee Urhoa olemaan toimissaan varovainen luottaen kuitenkin samalla Jumalan pitävän veljestään huolta.

(7) **Jää** taivaan isän haltuun (Salmelta Urholle 15.3.1940)

(8) **Jää** taivaan isän armon haltuun. (Salmelta Urholle 28.7.1941)

(9) **Jää** nyt Jumalan armon haltuun. Se on paras turvapaikka. (Salmelta Urholle 17.11.1941)

Toivotus saa toisinaan painokkaamman sävyn, kun Salme kehottaa Urhoa seuraavasti: *Jää nyt Jumalan armon haltuun. Se on paras turvapaikka* (esimerkki 9). Kirje on päivätty marraskuussa 1941, jolloin sodassa elettiin paljon ihmishenkiä vaatinutta jatkosodan hyökkäysvaihetta. Kirjoituksen hetkellä sodan tapahtumat ovat aiheuttaneet kotirintamalla tavallista enemmän huolta, jolloin Salme katsoo abstraktin *Jumalan armon* olevan turvapaikoista paras sotarintamalla taistelevalle Urholle.

Salmen osoittamat lopputervehdykset sotilaspastoriveljelleen Veikolle poikkeavat sävyiltään nuoremmalle veljelleen Urholle osoitetuista. Siinä missä Salme käskee Urhoa toistuvasti jäämään *Jumalan armon haltuun*, esittää hän Veikolle toivomuksen Jumalan varjeluksesta (esimerkki 10) tai jättää asiat yleisemmin *Isän haltuun* (esimerkki 11). Erontekoa selittää se, että Veikko oli pappi ja siksi tietoinen uskostaan ja Jumalan suojeluksesta ilman Salmen kehotuksia tai käskyjäkin. Isosiskon roolissa Salme saattoi myös kantaa nuoremmasta veljestään Urhosta jonkinlaista vastuuta, jolloin pyrki käskyillään ja kehotuksillaan toimimaan auktoriteettina veljelleen.

(10) **Toivon sinulle Jumalan varjelusta** kaikissa toimissasi. Jumalan armon turviin. (Salmelta Veikolle 18.7.1944)

(11) Monin terveisin Salme ja muut. **Isän haltuun**. (Salmelta Veikolle 16.6.1941)

Urhon kirjeet eivät sisarustensa kirjeiden tavoin pääty uskonnollisiin toivotuksiin, lukuun ottamatta kahta kirjettä helmikuulta 1940, jotka hän päättää toivottaen kotiväelle *Jumalan siunausta* ja todeten, että *hänen armoonsa yksin voimme täällä turvautua*, esimerkit 12 ja 13. Kirjoituksen hetkellä sodassa elettiin talvisodan loppumetrejä ja Urho oli ehtinyt olla palveluksessa vasta noin kuukauden. Sodan kannalta tilanteen kriittisyys sekä vähäinen palvelusaika ovat varmasti aiheuttaneet hänessä pelon ja epävarmuuden tunteita sekä itsensä että kotiväen puolesta. Pelkoa ja epävarmuutta on var-

masti lisännyt myös kaukana kotoa ja läheisistä oleminen, jolloin Urho on katsonut parhaaksi nojautua henkiseen apuun.

(12) **Jumalan siunausta** toivottelen kaikille kotolaisille. Urho. (Urholta Salmelle 1.2.1940)

(13) **Jumalan siunausta** vain kaikille teille ja **hänen armoonsa yksin voimme täällä turvautua**. (Urholta Salmelle 21.2.1940)

(14) **Monin terveisin** Urho. (Urholta Salmelle 1.8.1941)

(15) **Terveisin** Urho. (Urholta Salmelle 13.8.1941)

Talvisodan päättymisen jälkeen Urho kotiutettiin keväällä 1940 ja komennettiin takaisin palvelukseen jatkosodan alkaessa kesäkuussa 1941. Seuraavat Urhon kirjeet ovat elokuulta 1941, jotka hän lopettaa arkisempaan sävyyn, kuten *Monin terveisin Urho* (esimerkki 14) ja *Terveisin Urho* (esimerkki 15). Talvisodan aikaisten kirjeiden jälkeen Urhon kirjeissä ei enää esiinny uskonnollisia lopputervehdyksiä, mikä voi viestiä siitä, että Urho ei pitänyt uskoa niin tärkeänä voimavarana. Palvelusvuosien karttuessa suurin pelko saattoi myös hälvetä. Lisäksi rintamalla vietetty aika on saattanut häivyttää uskonnollisia ajatuksia, joita kotirintamalla jaettiin varmasti enemmän. Myöhemmissä kirjeissään Urho tuo uskonnollisia ajatuksiaan esiin toisenlaisista näkökulmista, kuten sodan tapahtumista puhuessaan tai uskona omaa isänmaata ja kansakuntaa kohtaan. Näitä aiheita käsittelen tarkemmin luvussa 4.4.

4.2 Uskonnolliset fraasit

Kirjeaineistossani esiintyy jonkin verran sekä fraasimaisia viittauksia uskontoon että varsin suoraan Raamatusta lainattuja fraaseja, joita esiintyy etenkin Veikon kirjeissä. Sotilaspastorina hän oli ammattitaitonsa myötä varmasti tottunut lainaamaan ajatuksia Raamatusta erinäisiä puheita pitäessään. Fraasimaisia viittauksia uskontoon esiintyy myös eräissä Salmen kirjeissä, kuten maaliskuussa 1940 päivätyssä kirjeessä, jossa Salme pohtii juuri päättyneen talvisodan raskaita rauhanehtoja Suomen kansalle (esimerkki 16):

(16) Ihmeelliset ovat taivaallisen isän kasvatusmenetelmät. Jos **olisi tullut** loistava voitto rauha niin **olisimme tulleet** ylpeiksi sillä Suomen kansa on ylpeätä luonnostansa. Mutta **isä** näki näin hyväksi tehdä ettemme ylpeilisi vaan nöyrytisimme Jumalan väkevän käden alla. ”**Hän** lyö mutta ei **hän** ota armoonsa pois”. Ne lyönnit ovat rakastavan käden lyöntejä. (Salmelta Urholle 15.3.1940)

Rauhanehtoja Salme perustelee Urholle Jumalan kasvatusmenetelminä, jotta kansakunta nöyrytyisi *Jumalan väkevän käden alla*. Hän vahvistaa sanomaansa ikään kuin siteeraamalla Jumalaa lainausmerkkeihin asetetulla ilmaisulla: ”*Hän lyö mutta ei hän ota armoonsa pois*” Tämän jälkeen

hän kuvaa Jumalan lyöntien olevan *rakastavan käden lyöntejä*. Persoonapronominilla *hän* Salme rinnastaa Jumalan ihmisen kaltaiseen toimijaan. Salme käyttää Jumalasta erilaisia nimityksiä, kuten *tai-vaallinen isä, isä* ja *Jumala*. Etenkin nimitys *isä* saa aikaan vaikutelman, että Salme piti Jumalaa eräänlaisena auktoriteettinaan.

Rauhanehdot olivat Suomen kansalle raskaat ja vaativat, joille Salme hakee oikeutusta korkeammalta voimalta. Perustelun voi katsoa olevan myös jonkinlainen rohkaisu talvisodassa taistelleelle Urholle. Salme arvelee, että toisenlainen päätös sodalle olisi tehnyt Suomen kansan ylpeäksi. Tätä toteutumatta jäänyttä tilannetta hän kuvaa konditionaalin perfektillä *olisimme tulleet*. Salmen mukaan Jumala siis katsoi koettelemuksien kasvattavan Suomen kansaa ja kenties myös kansakunnan taistelutahtoa.

Järkytys koettiin toistamiseen jatkosodan päätyttyä syksyllä 1944 samankaltaisiin rauhanehtoihin. Sotilaspastorit muistuttivat rintamalla, ettei rauhanehdoista syntyville katkeruuksille saanut antaa jalansijaa, vaan piti luottaa siihen, että kaikella tapahtuneella oli jokin tarkoituksensa. Ennen jatkosodan päättymistä kesällä 1944, eräs sotilaspastori muistutti, että ”Vain Jumalan koulussa nöyrytynyt ihminen voi nähdä tapahtumien takaa Jumalan väkevän käden ohjauksen ja kiitollisuuden tunnossa yhtyä psalmiston riemunhuutoon: kiitä sieluni Herraa”. (Tilli 2014: 252.) Salmen kirjeessä on hyvin paljon samaa kuin kyseisessä sotilaspastorin puheessa. Tämä vahvistaa ajatusta siitä, että hän oli omaksunut ajatuksia uskonnollisesta sodankäynnistä ja oli näin ollen sodanjohdon kanssa samaa mieltä siitä, että kovat rauhanehdot vain kasvattivat kansakuntaa. Kielenkäytön voi näin ollen katsoa syntyneen sen sosiaalisessa kontekstissaan.

Veikko kutsuttiin 20.6.1941 talvisodan aikaiselta lomautukseltaan takaisin rintamalle valmistautumaan tulevaa jatkosotaa varten. Juhannusaattona 23.6.1941 päivätyssä kirjeessä hän kirjoittaa Salmelle, että kirkollista keskikesän juhlaa vietetään rintamalla veisaamalla kirkossa Suvivirttä (esimerkki 17). Kirjeen kirjoittamisen hetkellä jatkosodan alku oli aivan käsillä, sillä jatkosota alkoi 25.6.1941.

(17) Tänä on nyt sitten taas juhannusaatto. Huomenna on keskikesän juhla, jolloin kirkossa veisataan ”**jo joutui armas aika ja suvisuloinen**”. Niin se on joutunut. Mutta **me saamme** sitä viettää täällä sotavalmiudessa ja parast’ aikaa toteutuu myöskin Raamatun sanonta ”**Ihmisen elinpäivät ovat kuin ruoho, joka tänään kukoistaa, mutta huomenna uuniin heitetään.**” (Veikolta Salmelle 23.6.1941)

Esimerkissä 17 Veikko käyttää suoraa sitaattia virrestä, jonka hän on kirjoittanut kirjeeseen lainausmerkkien sisään: ”*jo joutui armas aika ja suvisuloinen*” Juhannuksen viettoa rintamalla hän kuvaa verbillä *saamme*. Veikko ei kuvaa sotavalmiudessa oloa joutumisena tai pakkona, vaan implikoi uskoa siitä, että jokainen päivä on uusi armo. Kirjoituksen hetkellä Veikko referoi Raamatun

sanontaa: ”*Ihmisen elinpäivät ovat kuin ruoho, joka tänään kukoistaa, mutta huomenna uuniin heitetään.*”, jonka katsoo kirjoitushetkellä toteutuvan. Sanonnan voi katsoa tarkoittavan sitä, että jokaisesta päivästä tulee nauttia, sillä huomista päivästä ei voi tietää.

Eräässä kirjeessään Veikko kirjoittaa kotiin pyynnön ruokalähetyksestä rintamalle, jotta saisi *perunan kyytipoikia* ja etenkin pitkille matkoille omia eväitä (esimerkki 18). Ruoasta kirjoitettuaan hän toteaa kirjeestä tulleen vain ruokalistan, jonka jälkeen viittaa hengellisiin tehtäviinsä fraasimaisesti: *Hengen ravintoa kyllä saan sekä jaan parhaan kykyni mukaan.* Fraasissa Veikko käyttää preesensmuotoisia verbejä *saan* sekä *jaan*, joilla tuo ilmi pysyvän tehtävillään uskollisena kirjoituksenkin hetkellä.

(18) Mukava on saada edelleen lähetyksiä, mutta niitä mainitsemiani peruna lähetyksiä ei enää tarvita. Täällä on jo sitä lajia riittämiin, mutta perunan kyytipoikia kyllä. Täällä maistuu ruoka erinomaisesti, kun tekee pitkiä matkoja ja mukava on istuutua syömään omia eväitä. Tästä tuli nyt vain ruokalista. **Hengen ravintoa kyllä saan sekä jaan parhaan kykyni mukaan.** (Veikolta Salmelle 30.9.1942)

Tillin (2014: 266) mukaan rintamapappien tehtäviin kuuluivat muun muassa sielunhoidolliset keskustelut sotilaiden kanssa. Veikko toimi pappina, joten hengelliset keskustelut kuuluivat hänen työnkuvaansa. Hän kokee maallisista ”turhuuksista” puhumisen selvästi vähäpätöisenä, jopa häpeällisenä, sillä kokee merkityksellisenä muistuttaa hengellisen ravinnon tärkeydestä. *Kyllä*-partikkelilla hän toteaa, että vaikka ei saisikaan ruokalähetyksiä kotoa, niin ainakin hän saa hengellistä ravintoa sielunsa ruokkimiseen sekä itselleen että muille jaettavaksi.

Rintamapapit saivat kiitosta ja arvostusta, kun he jakoivat sotilaiden kanssa vaikeudet ja huolet, joita olivat etenkin kuolemaan liittyvät asiat. Puheissaan papit korostivat sitä, että jos kansakunta ja sen sotilaat pysyivät Kristukselle uskollisina, sodan uhrit eivät olleet turhia. (Kivimäki 2013: 191.) Veikon kirjeissä esiintyy jonkin verran kuolemaan liittyvää uskonnollista puhetta, kuten esimerkissä 19:

(19) Erosen isäkin johtaja Holmbergkin on kuollut. Hänen kuolin ilmoituksessaan oli hyvin kaunis, lieköhän todellinen, viimeinen hänen lausumansa lause: **Jeesuksen turvissa minäkin lähden. On ihanaa, jos se on meidän jokaisen viimeinen lause.** (Veikolta Salmelle 24.4.1942)

Esimerkissä 19 Veikko kirjoittaa Salmelle lukeneensa erään johtajan kuolinilmoituksesta lauseen *Jeesuksen turvissa minäkin lähden.* Veikko pohtii, onko lause ollut vainajan itsensä viimeinen lausumansa lause ja lisää perään, että *on ihanaa, jos se on meidän jokaisen viimeinen lause.* Adjektiivin *ihana* yksikön partitiivilla *ihanaa* hän korostaa omaa suhtautumistaan kuolemaan ja näkemystään siitä, että olisi hyvä, jos jokainen näkisi kuoleman turvallisena lähtönä Jeesuksen turvissa. Lau-

seen indikatiivimuotoiset verbit saavat aikaan vaikutelman, että lähdön hetkellä ihminen itse ei voi vaikuttaa viimeisiin lausumiinsa ajatuksiin, vaan ne sanelee korkeampi voima.

Uskonnollisten fraasien diskurssi rakentuu kiinteästi varsin suoraan Raamatusta lainattujen fraasien tai Raamatun pohjalta luotujen fraasimaisten ilmaisujen varaan. Diskurssissa vallitsevaa on sotatapahtumiin suhtautuminen uskonnon kautta. Salme katselee ja perustelee sodan tapahtumia ikään kuin Jumalan silmin ja ajatuksin, joita lainaa fraasimuotoisin ilmauksin. Sotilaspastori Veikko viittaa rintamapapin asemaansa ja tehtäviinsä fraasimaisesti. Fraaseilla hän pehmentää vaikeita aiheita, kuten kuolemaa.

4.3 Jumalan apuun turvautuminen

Etenkin sodan kannalta kriittisinä hetkinä turvaututtiin usein henkiseen apuun (ks. Metsberg 2012). Jumalan apuun turvautumista esiintyy etenkin Salmen kirjeissä, joista useammassa hän rukoilee Jumalalta apua tai esittää kiitollisuutensa Jumalaa kohtaan. Esimerkissä 20 Salme kirjoittaa Urholle kotiin talvisodan päättymisen jälkeen maaliskuussa 1940:

(20) Voi kun **ne** saavat olla kiitollisia Jumalalle **jotka** terveinä palaavat kotiin. (Salmelta Urholle 22.3.1940)

Viitatessaan sodassa hengissä ja terveinä säilyneisiin sotilaisiin Salme käyttää demonstratiivipronominia *ne*. Yleiskielen mukaan ihmiseen viitataan persoonapronominilla, mutta demonstratiivipronominia voi käyttää tarkenteena ihmisestä puhuttaessa (VISK § 1426). *Ne*-pronominin liittyvä relatiivilause määrittelee tarkoitteensa alaa eli rajaa ihmisistä tietyn joukon tarkoitteeseen kuuluviksi (VISK § 735). Esimerkkikatkelman kontekstissa Salme rajaa terveinä kotiin palaavat sotilaat tarkoitteeseen kuuluvaksi joukoksi. Maamiehen (2008) mukaan uskonnollisissa teksteissä on yleistä viitata Jumalaan *hän joka* tai *ne jotka*, ja tämän tyyppisiä ilmaisuja löytyy myös Raamatun teksteistä: ”Ja hän on kuollut kaikkien edestä, jotta ne, jotka elävät, eivät enää eläisi itselleen, vaan hänelle, joka on kuollut ja noussut kuolleista heidän tähtensä” (2. Kor. 5:15). Ilmaisullaan Salme osoittaa kiitollisuutensa Jumalalle, joka on säästänyt ihmishenget sodalta ja muistuttaa, että terveinä kotiin palaavat saavat olla Jumalalle kiitollisia.

Samankaltaista *ne*-pronominin käyttöä ihmisryhmistä puhuttaessa löytyy myös myöhemmistä Salmen kirjeistä (esimerkki 21):

(21) Meitä kehotetaan radiossa vain luottamaan **armeijaan** ja **johtomiehiin**, että **ne** tekevät kaiken mikä ihmisvoimin on tehtävissä. Ja **rukoilkaamme Jumalaa säästämään meidät vielä. Sen hän varmasti kärsivällisyydessään tekeekin.** (Salmelta Veikolle 28.6.1944)

Esimerkin 21 kirje on päivätty kesäkuun lopulla 1944, jolloin Suomi taisteli Neuvostoliiton suurhyökkäystä vastaan Karjalankannaksella. Salme kirjoittaa Veikolle, että kotirintaman tulee luottaa armeijaan ja johtomiehiin, *että ne tekevät kaiken mikä ihmisvoimin on tehtävissä*. Pronominilla *ne* Salme viittaa armeijaan ja johtomiehiin erillisinä tarkoitteeseen kuuluvina ryhminä. Epävarmuuden hetkillä Salme nojaa uskoonsa painokkaammin rukoillessaan Jumalaa antamaan elinpäiviä *vielä*, jonka jälkeen toteaa ehkä myös itseään rauhoitellen Jumalan sen *varmasti* tekevän. Adverbit *vielä* ja *varmasti* ilmaisevat, että Salme luottaa Jumalan apuun, kuten on tehnyt tähänkin asti.

Heinäkuussa 1944 päivätyssä kirjeessä Salmen huoli suurhyökkäyksestä on muuttunut toiveikkuudeksi (esimerkki 22):

(22) Sota on kova. Sen kuulemme ja ymmärrämme radiosta hyvin. Kirjoitit, että me taidamme olla hermostuneita. Ei et usko, kuinka kotirintama ainakin täällä meidän puolella katselee turvallisin mielin tulevaisuutta kohti. Me olemme paljon rauhallisempia, kuin talvisodan päivinä. Ehkä johtuu se siitä, että **Jumala on nyt suonut meille jonkunverran, apua ainakin aseellista**. Ylivoima on suuri, mutta **me luotamme Jumalaan, johtomiehiimme ja sotilaihimme**, että he tekevät parhaansa kansamme hyväksi. **Jos sittenkin vihollinen saisi voiton, niin silloin se on Jumalan tahto, eikä ole muuta mahdollisuutta kansallamme. Mutta uskomme, että Jumala on yhä edelleen rukouksia kuuleva Jumala, joka ei lapsiansa hylkää, vaikka olisimmekin sen ansainneet**. (Salmelta Veikolle 18.7.1944)

Esimerkin 22 kirjeessä Salme kirjoittaa Veikolle kotirintaman olevan turvallisin mielin ja talvisodan päiviin verraten *paljon rauhallisempia*. Kvanttoriadverbi *paljon* toimii komparatiivijohdoksen *rauhallisempia* astemääritteenä ja ilmaisee eroa puheena olevien vertailtavien asioiden eli talvisodan ja jatkosodan välillä (VISK § 657 ja 638). Toiveikkuuden taustalla vaikuttaa Salmen arveluiden mukaan Jumalan suoma apu, jonka myötä Jumala olisi suonut Suomelle konkreettista, aseellista apua. Hän katsoo ylivoiman olevan suuri, mutta kotirintaman luottavan *Jumalaan, johtomiehiimme ja sotilaihimme*. Luettelossaan Salme mainitsee ensimmäisenä Jumalan ja sitten vasta rintamalla taistelleet fyysiset joukot. Luettelon voi nähdä Salmen silmin eräänlaisena arvojärjestyksenä, jossa hän katsoo Jumalan ensimmäiseksi osaksi heitä, jotka taistelevat kansakuntansa puolesta.

Salme pohtii kirjeessään suurhyökkäyksen lopputulosta ja perustelee vihollisen mahdollista voittoa Jumalan tahtona, johon kansalla ei ole mahdollisuutta vaikuttaa. Esimerkkikatkelman viimeinen virke alkaa konjunktiolla *mutta*, joka kontrastoi Salmen edellisiä ajatuksia sodan mahdollisesta häviöstä Jumalan tahtona muuttaen perspektiivin Jumalaan, joka ei hylkää lapsiaan, *vaikka olisimmekin sen ansainneet*. Konsessiivisella *kin*-partikkelin sisältävällä *vaikka*-lauseella Salme tuo ilmi odotuksenvastaisen tilanteen (VISK § 842). Hallitseva lause esittää odotuksenvastaisen asiantilan, joka toteutuu *vaikka*-lauseen ilmaisemasta asiantilasta huolimatta (VISK § 1140). Salme käyttää konditionaalnin perfektiä *olisimmekin ansainneet* jossitellessaan: jos jotakin olisi tapahtunut eri tavalla, miten asia olisi nyt. Konditionaalnin perfektiä käytetään puhuttaessa menneestä ajasta, joten sen käyttäminen

tässä kontekstissa on poikkeuksellista, sillä sodan päätös on kirjoituksen hetkellä vielä avoinna tulevaisuudessa.

(23) Niin tänä aamuna tuli siis aselepo. Askel rauhaan on otettu. Mutta epäselvää on minkälainen rauha. Saavathan sotilaat edes hengähtää. Se on jo hyvä asia. Siinä on sekä hyvät että huono puolensa. Ja ne ehdot. Ne ne ratkaisevat koko jutun. Kaameita tietysti. Aivan rintaa raastaa ja pelko piirittää, **mutta maallisen avun pettäessä on meillä taivaallinen apu käytettävissä. Luottakaamme** siihen. Nyt on hetki tullut, jolloin **ei muualta näy valon pilkettä. Onhan Mannerheim johdossa, jos vaan on yhtä tarmokaskin kuin ennen.** Vanhuuskin voi tulla. [- -] **Rukoilkaamme Jumalalta rauhaa** – Ankara se varmasti on, mutta toivottavasti säilytämme itsenäisyytemme, joka on suomalaisille kallis. (Salmelta Veikolle 4.9.1944)

Kirjeaineistoni viimeinen kirje on päivätty jatkosodan päättymisen hetkellä 4.9.1944 päivänä, jolloin aselepo astui voimaan (esimerkki 23). Jatkosota päättyi talvisodan kaltaisiin rauhanehtoihin, jotka pitivät sisällään jatkosodan aikana vallattujen alueiden luovutuksia Neuvostoliitolle. Salme kirjoittaa pappiveljelleen Veikolle tuntemuksiaan rauhasta ja kuvailee rauhanehtojen aiheuttavan hänessä rintaa raastavaa pelkoa. Hän jatkaa kuitenkin toiveikkaammin *mutta*-lauseella, että Jumalan apu on käytettävissä, jos maallinen apu pettää. Tähän apuun hän kehottaa sekä itseään että muita luottamaan imperatiivilla *luottakaamme*. Ilmaisulla *ei muualta näy valon pilkettä* hän viittaa siihen, että muualta ei näy toivoa, kuin taivaasta. Valon taas voi katsoa symbolisoivan aurinkoa.

Maallisella avulla Salme tarkoittaa kirjeessään mainitsemaansa Ylipäällikkö Mannerheimia eli sodanjohtoa. Salme pohtii maallisen avun luotettavuutta, mutta toteaa kuitenkin, että *onhan Mannerheim johdossa*. Liitepartikkelilla *-hAn* verbin jäljessä Salme ilmaisee myönnytystä (VISK § 830) ja viittaa siihen, että on lopulta hyvä, että juuri Mannerheim on johdossa etenkin, *jos vaan* (tämä) *on yhtä tarmokaskin kuin ennen*. *Jos*-lauseella hän ilmaisee epäilynsä Mannerheimia kohtaan ja hänen kykyihinsä selvittää rauhanehdoista, jolloin tarvittaessa kääntyy myös Jumalan avun puoleen. Esimerkkikatkelman lopussa Salme kehottaa jälleen itseään sekä muita rukoilemaan Jumalalta rauhaa imperatiivilla *rukoilkaamme*. Rauhan Salme epäilee olevan ankara, mutta toiveena on, että Suomen kansa säilyttää kalliin itsenäisyytensä. Adjektiivillä *kallis* Salme viittaa historian tapahtumiin, joissa Suomi joutui maksamaan itsenäisyydestään kovan hinnan.

Jumalan apuun turvautumisen diskurssi ilmenee avun pyyntöinä, apuun turvautumisena ja avusta kiittelynä. Diskurssia esiintyy erityisesti sodan kannalta kriittisillä hetkillä, mikä käy ilmi kirjeiden kirjoittamisajankohdista. Diskurssissa keskeistä on vahva luottamus Jumalaa kohtaan, jota tuodaan ilmi kielellisesti esimerkiksi sanavalintojen kautta. Luottamus Jumalaa kohtaan korostuu fyysisten sotajoukkojen ja sodanjohdon ylitse, mikä viestii siitä, että Jumala nähtiin kaikkein voimakaimpana avuntuoja.

4.4 Usko omaan kansaan ja maahan

Siinä missä talvisota oli puolustussotaa kristinuskon puolesta, jatkosodassa pappien retoriikassa Suomelle annettiin tehtäväksi Suur-Suomen luominen, johon suomalaiset sotilaat oli kutsuttu. Raamatussa Jumala oli määrännyt kansoille niiden asuma-alueet, joten Suur-Suomi nähtiin Jumalan tahtona. (Tilli 2014: 192.) Rajojen siirtäminen niiden ”luonnollisille” paikoille nähtiin oikeudenmukaisena sekä tarpeellisenä niin uskonnon kuin isänmaankin näkökulmasta (Tilli 2014: 180).

Urhon kirjeissä varsinaista uskonnollisuutta esiintyy hänen ensimmäisissä kirjeissään helmikuulta 1940 uskonnollisina lopputervehdyksinä, mutta tämän jälkeen uskonnollisuutta on vähän tai lähes olemattomasti. Sen sijaan uskonnollisessa sodankäynnissä korostunutta isänmaallisuus- ja Suur-Suomi-aatteellisuutta esiintyy jonkin verran, kuten esimerkit 24 ja 25 ja 26 osoittavat:

- (24) **Tämä sota kasvattaa ja on kasvattanut Suomen kansaa paljon.** Ihminen tuntee varsinkin tällaisena aikana oman mitättömyytensä. **Varmasti on tämä taistelu päättyvä onnellisesti**, kenen silmät sen näkevät on eri asia. (Urho Salmelle 21.2.1940)
- (25) Tänne tuli juuri määräykset niistä miehistä, jotka pääsevät siviiliin. [- -] Kyllä meillä pitäisi olla mahdollisuuksia saada sentään yksi mies kotiin. **Minäkin voisin päästä, mutta en minä kehtaa lähteä, enkä haluakaan, koska kaikki tietävät, että olen tullut tänne vapaaehtoisena.** (Urho Salmelle 1.8.1941)
- (26) Olisi minunkin kelvannut olla kotona, mutta kuten ymmärrätte en olisi kehdannut vaikka vähän koetinkin. **Koska nyt luodaan Suur-Suomea, johon olen aina uskonut, vaikka se onkin toisinaan tuntunut toteutumattomalta unelmalta.** (Urho Salmelle 1.8.1941)

Esimerkin 24 kirje on päivätty helmikuussa 1940 talvisodan loppumetreillä. Kirjeessään Urho toteaa, että *Tämä sota kasvattaa ja on kasvattanut Suomen kansaa paljon*. Viittauksellaan Urho tuo esiin ajatuksiaan sodasta ”kansakuntaa kasvattavana kouluna”. Hän kuvailee, kuinka sodassa ihminen tuntee oman voimattomuutensa ja avuttomuutensa, sillä lopulta kohtalo on korkeammalla voimalla. Sodan tulevaa päätöstä Urho kuvaa ilmaisulla *on päättyvä onnellisesti*. Kyseistä ennakoivuutta ilmaisevaa verbiliittoa, joka sisältää olla-verbin ja tilanteen päättymättömyyttä ilmaisevan VA-partisiipin, esiintyy erityisesti historiallisissa teksteissä (VISK § 1549). Adverbi *onnellisesti* implikoi Urhon uskoa omaan maahan ja Suomen kansaan. Ilmaisulla *kenen silmät sen näkevät on eri asia* hän viittaa epäsuorasti kuolemaan ja siihen, kuka saa olla näkemässä sodan päätöksen.

Esimerkkien 25 ja 26 kirjeet on päivätty samana päivänä 1.8.1941, jolloin sodassa elettiin jatkosodan etenemisvaihetta. Urho on siis kirjoittanut Salmelle samana päivänä kaksi eri kirjettä. Esimerkissä 25 Urho kertoo, että rintamalle on tullut määräykset siviiliin pääsevästä miehistä. Hän pohtii pääsisikö itsekkin lähtemään kotiin syystöihin, vai saisiko kotiväki jonkun toisen miehen avukseen. Omaa lähtemättömyyttään rintamalta hän perustelee kuitenkin seuraavasti: *en minä kehtaa lähteä*,

enkä haluakaan, koska kaikki tietävät, että olen tullut tänne vapaaehtoisena. Urho ilmoittautui vuoden 1940 alussa vapaaehtoisena varusmiespalvelukseen, josta hänet määrättiin rintamalle. Vapaaehtoisuuden takia hän kokee velvollisuudekseen taistella rintamalla, eikä haikailla kotiin syystöihin. Urho katsoo kaikkien tietävän hänen vapaaehtoisuudestaan, jolloin kokisi kotiin lähtemisen häpeällisenä, jopa petturimaisena tekona. Kielto muodolla *enkä* sekä verbin *haluakaan* jäljessä olevalla liitepartikkelilla *-kAAn* hän täsmentää, ettei 'edes halua' olla kotona, vaan taistella kotimaansa puolesta (VISK § 132).

Aiheet toistuvat esimerkin 26 kirjeessä, jossa Urho toteaa, että hänen paikkansa on kodin sijaan rintamalla luomassa Suur-Suomea, johon hän on aina uskonut siitä huolimatta, että se on *toisinaan* tuntunut *toteutumattomalta unelmalta*. Toteutumattomalla unelmalla hän viittaa talvisodassa menetettyihin alueisiin. Perfektimuodolla *olen uskonut* ja adverbilla *aina* hän tuo ilmi, että on uskonut aatteeseen sodan alusta asti sekä korostaa ilmaisun ja toisaalta myös aatteen uskottavuutta. Kirjeessä esiintyvä Suur-Suomi-aatteellisuus viestii siis siitä, että Urho oli omaksunut Suur-Suomi ajatuksia joko sodanjohdon taholta tai vaihtoehtoisesti aatetta levittävien pappien retoriikasta.

Isänmaallisuutta esiintyy myös Salmen eräässä talvisodan päättymisen jälkeen kirjoitetussa kirjeessä (esimerkki 27):

(27) Tänne jäivät ympärillemme nämä kodittomat. Sinne kentälle kaatuivat ja jäivät **jalot sankarimme**. Tuntui ensin kuin **heidän kallis verensä olisi vuotanut turhaan**. Mutta ei se sitä ole. Näkihän ja tunsi ryssä kuitenkin sen, **minkälainen on suomalainen sotilas, vaikka se joutuu seisomaan suurta ylivoimaa vastaan huonosti varustettuna ja vähillä aseilla**. Ajattelen, ettei se aivan heti tulisi uuteen kamppailuun sen kanssa. Luultavasti **hän** yrittää läntisiä naapureitamme nyt lähiaikoina. Oikeastaan on **ihmisjärki** nyt **mitätön käsittämään ja järjestämään asioita**. Niin on maailma sekaisin. **On vain yhä lujemmin luotettava Jumalaan. Eihän ihmisapuun näytä olevan luottamista.** (Salmelta Urholle 22.3.1940)

Esimerkissä 27 Salme kirjoittaa Urholle, kuinka sota jätti ihmiset kodittomaksi ja rintamalle *kaatuivat ja jäivät jalot sankarimme*. Sodan uhreja Salme kuvailee jaloiksi sankareiksi, jotka taistelivat maansa puolesta. Hän pohtii, kuinka tuntui siltä, että kaatuneiden *kallis veri* olisi vuodatettu turhaan, mutta täsmentää, ettei asia ole niin. Ajatuksellaan Salme implikoi uskoaan ja muistuttaa Urhoa, että sodan uhrin eivät olleet turhia. Salme korostaa suomalaisten sotilaiden taistelukykyä, vaikka suomalaiset joutuvatkin taistelemaan huonosti varustettuina ja vähillä aseilla suurta ylivoimaa vastaan. Sotien jälkeen talvisodasta on puhuttu ”talvisodan ihmeenä” juuri tästä syystä.

Sodassa vastassa ollutta Neuvostoliittoa tai sen kansalaista Salme nimittää nimityksellä *ryssä*, jota pidetään nykykielessä sävyiltään halveksuvana, mutta ajan kuvassa nimitys oli vihollisesta käytetty. Myöhemmin hän viittaa viholliseen persoonapronominilla *hän* pohtiessaan, että *luultavasti hän yrittää läntisiä naapureitamme*. Tämän jälkeen hän viittaa sekä viholliseen että suomalaiseen sotilaa-

seen demonstratiivipronominilla *se*: *Ajattelen, ettei se aivan heti tulisi uuteen kamppailuun sen kanssa*. Ajatuksellaan Salme korostaa suomalaisten taistelukyvykkyyttä suhteessa suureen ylivoimaan, minkä vuoksi hän ei pidä todennäköisenä, että vihollinen julistaisi Suomelle heti uutta sotaa. Epäselvää on, onko Salme tarkoittanut pronomineilla yksittäistä ihmistä, kuten Neuvostojohtaja Stalinia vai koko Neuvostoliittoa. Karikatiivijohdoksella *mitätön*, Salme luonnehtii ihmisjärkeä, joka ei pysty antamaan asioille järkevää selitystä (VISK § 292). Kyseisen sanan hän on alleviivannut korostaakseen ihmisen mitättömyyttä suhteessa Jumalaan. Tämän jälkeen hän ilmaisee, että Jumalaan on luotettava *yhä lujemmin*. Adverbin *lujaa* komparaatiojohdoksella *lujemmin* Salme osoittaa, että luotamusta Jumalaa kohtaan on vahvistettava (VISK § 647), ja tätä muutosta aiempaan hän tuo ilmi adverbilla *yhä*.

Uskoa omaan kansaan ja maahan tuodaan esiin taisteluhengessä ja isänmaallisuutta korostaen. Diskurssissa keskeistä on oman maan ja kansakunnan taistelukyvykkyyden ja voimakkuuden esiin tuominen suhteessa vihollisen suureen ylivoimaan. Salme implikoi uskoaan tuomalla esiin, ettei sodan uhrit olleet turhia. Tämä viittaa siihen, että hän oli omaksunut pappien retoriikkaa, jossa korostettiin, että jos kansakunta pysyy Kristukselle uskollisina, sodan uhrit eivät olleet turhia (Kivimäki 2013: 191). Urho tuo kirjeissään esiin uskollisuutensa Suur-Suomi-aatteelle kirjoittamalla kotiin, ettei aio pyrkiä lomille, vaan taistella Suur-Suomen puolesta.

4.5 Koonti

Aineistoni kirjeistä nousee esiin neljä päädiskurssia, joita ovat uskonnollisuus lopputervehdyksissä, uskonnolliset fraasit, Jumalan apuun turvautuminen sekä usko omaan kansaan ja maahan. Diskurssseja luodaan erilaisin kielellisin keinoin. Uskonnollisiin lopputervehdyksiin liittyviä kielellisiä keinoja ovat pääasiassa imperatiivimuotoiset käskyt ja kehotukset. Salme ohjeistaa toistuvasti nuorempaa veljeään Urhoa jäämään *Jumalan armon haltuun* yksikön 2. persoonassa imperatiivilla *jää*. Sotilaspastori Veikko päättää kirjeensä myös imperatiivilauseisiin, mutta kohdistaa käskyn koskemaan ikään kuin kaikkia itsensä mukaan lukien käyttämällä monikon 1. persoonan imperatiivia *jääkäämme*, jolla tuo ilmi asemaansa sotilaspastorina. Urhon kirjeissä uskonnollisia lopputervehdyksiä esiintyy vain kahdessa, joissa hän toivottaa kotiväelle *Jumalan siunausta* päättäen tämän jälkeen kirjeensä arki-
sempiin toivotuksiin, kuten *Monin terveisin Urho*.

Uskonnollisia fraaseja rakentavia kielellisiä keinoja ovat muun muassa Jumalasta käytetyt nimitykset sekä persoonapronominien käyttö. Salme käyttää Jumalasta monia eri nimityksiä, joilla osoittaa läheistä suhdettaan korkeampaan voimaan. Nimitys *isä* implikoi Salmen uskoa siitä, että Ju-

mala toimii kansalle eräänlaisena rakastavana, ohjaavana auktoriteettina. Salme viittaa Jumalaan persoonapronominilla *hän*, jolla rinnastaa tämän ihmisen kaltaiseksi toimijaksi. Veikon kirjeet pitävät sisällään varsin suorita lainauksia Raamatusta, joilla hän vahvistaa asemaansa uskon lähettiläänä. Hengellisistä tehtävistään hän puhuu preesensmuotoisilla verbeillä, joilla osoittaa olevansa tehtävissään jatkuvasti läsnä. Fraaseilla tuodaan siis ilmi Jumalan asemaa auktoriteettina sekä lojaaliutta hengellisyydelle ja Jumalalle.

Jumalan apuun turvautumisen diskurssia rakennetaan käyttämällä muun muassa imperatiivimuotoisia käskyjä. Monikon 1. persoonassa olevilla imperatiivimuodoilla *luottakaamme* ja *rukoilkaamme* Salme kohdistaa käskyn sekä itselleen, että muille. Diskurssia rakennetaan myös esimerkiksi pronomineilla, joista on havaittavissa mielenkiintoista vaihtelua. Salme käyttää toistuvasti demonstratiivipronomineja *ne* tai *se* puhuessaan rintamalla taistelleista fyysisistä joukoista, tai suomalaisesta sotilaasta, mutta puhuessaan Jumalasta hän käyttää persoonapronominia *hän*.

Viimeisimpänä diskurssina on usko omaan kansaan ja maahan. Etenkin Urhon kirjeissä esiintyy sekä sodanjohdon että rintamamappien taholta levinnyttä Suur-Suomi-aatteellisuutta, jopa nationalistiseen henkeen. Diskurssia rakennetaan omaa maata ja kansakuntaa kuvaavilla sanavalinnoilla, joita ovat muun muassa adjektiivit ja niiden karikatiivi- ja komparaatiojohdokset. Sanavalinnoilla tuodaan ilmi Suomen taistelukyvykkyyttä suhteessa suurta ylivoimaa vastaan. Salmen kirjeissä esiintyy myös isänmaallisuutta ja pappien retoriikasta omaksuttuja ajatuksia, jotka rakentuvat vahvasti luottamuksesta Jumalaa kohtaan.

5 PÄÄTÄNTÖ

Tutkielmassani olen selvittänyt, millaisia uskonnollisia diskursseja sodanaikaisessa kirjeenvaihdossa esiintyy ja millaisin kielellisin keinoin niitä on luotu. Tutkimusmenetelmäni on diskurssintutkimus, ja lisäksi tutkielmani perustuu teoreettiselta taustaltaan aiempaan kirjetutkimukseen sekä uskonnollisuudesta tehtyyn tutkimukseen. Tutkimusaineistoni koostuu kolmen sisaruksen välisestä kirjeenvaihdosta vuoden 1940 helmikuulta vuoden 1944 syyskuulle. Kirjelähetyksiä on yhteensä 44, joista 32 on kirjeitä ja 12 postikortteja. Kirjelähetykset jakautuvat kirjoittajien kesken seuraavalla tavalla: Salmelta Veikolle 7, Salmelta Urholle 14, Veikolta Salmelle 11 ja Urholta Salmelle 12 kirjelähetystä. Kirjeet olen saanut tutkimuskäyttöni kirjoittajien omaiselta, Urhon pojalta, joka on sukulaiseni.

Tutkimukseni tulokset osoittavat, että uskonnollisia diskursseja esiintyy niin lopputervehdyksissä, uskonnollisissa fraaseissa, Jumalan apuun turvautumisena sekä uskona omaa maata ja kansakuntaa kohtaan. Uskonnolliset ajatukset ja tunteet nousevat esiin erityisesti sodan tapahtumien kanalta kriittisillä hetkillä, joita ovat muun muassa talvisodan päättyminen mittaviin alueluovutuksiin, jatkosodan paljon henkiä vaatinut hyökkäysvaihe sekä jatkosodan päättyminen. Toisinaan pelkoon vastataan rohkaisevilla ja taisteluhenkeä kohottavilla ajatuksilla.

Tutkimukseni täydentää sota-ajan kirjeistä tehtyä lingvististen tutkimusten joukkoa. Kielitieteellistä tutkimusta on tehty vielä melko vähän, joten tutkimukseni lisää kielitieteellistä tietämystä sota-ajan kirjeistä. Myöskään uskonnollisuutta sota-ajan kirjeissä ei ole tutkittu vielä kovinkaan paljon, joten tutkimukseni lisää tietoutta siitä, miten uskonnollisuus näkyi sota-ajan ihmisen maailmankuvassa. Tutkimukseni aineisto on laajuudeltaan kandidaatintutkielmaa varten sopiva, mutta suuremmasta aineistosta voisi olla helpompi löytää vielä monipuolisemmin erilaisia uskonnollisia diskursseja. Olisi kiinnostavaa tutkia, onko uskonnollisten ajatusten ja tunteiden runsas esiintyminen kirjeissä ollut sota-ajan kontekstissa tyypillistä. Laajemmasta aineistosta kirjeistä pystyisi tulkitsemaan eroja ja yhtäläisyyksiä esimerkiksi iän ja koulutustaustan valossa. Sivuan tutkimuksellani uskonnollista sodankäyntiä sekä Suur-Suomi-aatetta. Myös tämä tarjoaa jatkotutkimusaiheita, sillä yhteiskunnallisella makrotasolla olisi kiinnostavaa selvittää, miten tavallinen kansa omaksui sodanjohdon ajatuksia, ja kuinka paljon nämä mahdolliset ajatukset näkyvät kirjeenvaihdossa.

LÄHTEET

- HAGELSTAM, SONJA – TASKINEN, ILARI 2015: Hiljaisuuden myytit. Postisensuuri, vaikeneminen ja etulinjan kokemukset sota-ajan kirjeissä. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 44–59. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- HAGELSTAM, SONJA 2011: Rakas sotilaani! Kirjeiden kirjoittaminen jatkosodan poikkeusoloissa. – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historian-tutkimus* s. 299–328. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVIMÄKI, VILLE – MÄNNISTÖ, ANSSI 2016: Prologi. Etäisyys, läheisyys ja sota-ajan mielenmaisema. – Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi, *Sodan särkemä arki* s. 7–15. Helsinki: WSOY.
- KIVIMÄKI, VILLE – MÄNNISTÖ, ANSSI 2016: *Sodan särkemä arki*. Helsinki: WSOY.
- KIVIMÄKI, VILLE 2013: Rintamayhteisö. *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. s. 147–234. Helsinki: WSOY.
- KIVIMÄKI, VILLE 2016: Koti. – Kivimäki, Ville & Männistö, Anssi, *Sodan särkemä arki* s. 69–103. Helsinki: WSOY.
- KIVINEN, PATRIK 2020: *Kirjeenvaihtoa ja kirjoittamista koskevat diskurssit sota-ajan kirjeissä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma*. Tampereen yliopisto.
- LAHTINEN, ANU – LESKELÄ-KÄRKI, MAARIT – VAINIO-KORHONEN, KIRSI – VEHKALAHTI, KAISA 2011: Kirjeiden uusi tuleminen. – Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen (toim.), *Kirjeet ja historian-tutkimus* s. 9–27. Historiallinen arkisto 134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MAAMIEN, SARI 2008: Niille, joita asia kiinnostaa. – *Kielikello* 2/2008. <https://www.kielikello.fi/-/niille-joita-asia-kiinnostaa>. (24.11.2022).
- METSBERG, KIMMO 2012: ”Kirjoitan sinulle vähän vaikka ei täältä mitään erikoista kuulu”. *Jatkosodan arkea kahden perheen kirjeissä*. Historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- METSBERG, KIMMO 2015: Kirjeenvaihdon valvojat. Kenttäpostin ja kirjesensuurin järjestäminen talvi- ja jatkosodassa. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 30–43. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- MIKKOLA, MARJA-RIITTA 2017: Koti, uskonto ja isänmaa. Sodanjohdon eetos sotilaiden ja kotirintaman kirjeissä. – Mustanoja, Liisa (toim.), *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan*

- sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. s. 21–39. Tampere Studies in Language, Translation and Literature B5. Tampere: Tampereen yliopisto.
- MIKKOLA, MARJA-RIITTA 2019: *Sensuurin määräysten uhmaamisen diskursseja ja niiden moniäänisyyttä Lauri Viidan sotarintamalta lähettämässä kirjeissä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- MUSTANOJA, LIISA (toim.) 2017: *Arjen sirpaleita ja suuria tunteita. Kirjeet sodan sanoittajina ja ihmissuhteiden ylläpitäjinä 1939–1944*. Tampere Studies in Language, Translation and Literature B5. Tampere: Tampereen yliopisto.
- PAJUNEN, MARJO 2019: *”Ehkä elämä 10 vuoden päästä hymyilee silloin ei enää ainakaan ole lasten pelkoa”*. Äidin negatiivisten tunteiden diskurssi sodanaikaisissa kirjeissä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- PEHKONEN, ERKKA 2015: Kirjetutkimuksen etiikkaa. Yksityistä sota-ajan kirjeenvaihtoa tutkivan eettis-metodologiset haasteet. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 60–76. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- PIETIKÄINEN, SARI – MÄNTYNEN, ANNE 2019: *Uusi kurssi kohti diskurssia*. Tampere: Vastapaino.
- SILÉN, SARA 2019: *Uskollisuuden ja mustasukkaisuuden diskursseja jatkosodan kirjeenvaihdossa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- TASKINEN, ILARI 2015: Sota-ajan kirjekulttuuri ja kirjeiden kokemusten tulkinta. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 12–29. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- TASKINEN, ILARI 2021: *Social lives in letters. Finnish soldiers’ epistolary relationships, intimate practices, and emotionality in World War II*. Doctoral dissertation in history. Tampere University.
- TIKKA, MARKO – TASKINEN, ILARI – NEVALA-NURMI, SEIJA-LEENA 2015a: *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina*. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- TIKKA, MARKO – TASKINEN, ILARI – NEVALA-NURMI, SEIJA-LEENA 2015b: Kirjeiden tutkimaton maailma. – Marko Tikka, Ilari Taskinen & Seija-Leena Nevala-Nurmi (toim.), *Kirjeitä sodasta. Kirjoittamisen tavat ja merkitykset kriisiaikoina* s. 6–9. Tampere: Postimuseo ja Tampereen historiallinen seura.
- TILLI, JOUNI 2014: *Suomen pyhä sota*. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden

seura. Verkko-versio, viitattu 11.11.2022. Saatavissa: <http://scripta.kotus.fi/visk> URN: ISBN:
978-952-5446-35-7